

SZEMELVÉNYEK IVAN NECSUJ-LEVICKIJ A *KAJDAS CSALÁD* CÍMŰ MŰVÉNEK FORDÍTÁS-PROBLEMATIKÁJÁBÓL

Forgács Balázs

Ivan Necsuj-Levickij (1838–1918) ukrán realista író, aki az orosz fennhatóság alá tartozó balparti Ukrajnában alkotott, a főművének számító *A Kajdas család* (1878) c. kisregényében egy átlagos ukrán parasztcsalád mindennapi életét mutatja be egy bő évtizeden keresztül: a falusi világ szép, idilli, romantikus ábrázolása a különböző generációk együttéléséből fakadó vitás élethelyzetek ellenpontozását szolgálja. A mű részletekbe menően mutatja be a XIX. századi ukrán vidéki tájat, falusi építészetet, népszokásokat, öltözködést, a falusi emberek hitvilágát, illetve néhány fejezet erejéig a korabeli Kijev városképét.

Ukrajnában a mű közismert, az iskolákban kötelező irodalom, meg is filmesítették, az ukrán kultúra szerves része. A kisregény még több mint száz év távlatában is sokat nyújthat az ukrán kultúrával, irodalommal ismerkedő magyar olvasónak, ezért, úgy gondolom, mindenképpen érdemes volt elkészíteni a magyar fordítást. A következőkben a fordítás során szerzett tapasztalataimról és felmerült problémákról fogok röviden beszámolni.

A *Kajdas család* fordításába úgy fogtam bele, hogy nem ismertem a fordításelméleti szakirodalmat. Megpróbáltam kitalálni egy módszert, amely szerint dolgozni fogok. Először megismerkedtem az íróval, a korszakkal, amiben élt és alkotott, majd magával a művel. Mielőtt hozzáláttam volna a fordításhoz, elolvastam Ivan Necsuj-Levickij egy másik művének magyar fordítását – a *Mikola Dzserját* Kótyuk István fordításában. Bizonyos fordítási megoldásokat el is lestem Kótyuk Istvántól, pl. reáliák átadását, az archaikus kifejezések, illetve egyes szófordulatok átültetését magyarra. A regény fordítása során én azt a módszert alkalmaztam, amikor a fordító a nyersfordítás készítésénél nem sokat foglalkozik a bonyolultabb megoldásra váró problémákkal, hanem azt a részt üresen hagyja, megjegyzi, s csak később tér vissza rájuk. Ez lehet egyetlen szó, szerkezet, akár egy egész bekezdés, vagy egy vers.

1. A XXI. század elején egy olyan fiatalembernek, mint én, megoldásra váró problémát jelentettek, például, a fonással kapcsolatos kifejezések.

– Прядиво таке ваше, як і моє. Хіба я не брала **конопель**, не **мочила**, не била на **бительні**, не терла на **терниці**, може, більш од вас?

– A **kender** úgy a magáé, ahogy az enyéem is. Talán én nem többet gyűjtöttem, **áztattam**, **tiloltam**, mint maga?

– А невістка мотала **починки**, полічила **чисниці** та **пасма**, скинула **півмоток** з **мотовила** й сховала в свою скриню.

– Ahogy Motrja felmotollálta az **orsókat**, megszámolta az **igéket** és a **pász-mákat**, legombolyította a **fonalat**, és a **gombolyagot** ládájába dugta.

Az ilyen jellegű szövegrészek magyarításában nagy segítségemre volt a *Magyar Néprajzi Lexikon* (l. MNL), de még videókat is megnéztem a fonás folyamatáról.

2. Külön története van az alábbi versike fordításának is. A műben Motrja munka közben e rigmusokat kántálva próbálja bosszantani anyósát. Az ukrán változat ritmusából kiindulva igyekeztem olyan magyar verset írni, amely emlékeztet vagy hasonlít a gyermekversek és mondókák világára.

Коли б мені господь поміг Свекрухи діждати! Заставила б стару суку Халяндри скакати. Скачи, скачи, стара суко, Хоч на одній ніжці. А щоб знала, як годити Молодій невістці. А у батька свого горе – В свекра погуляти! А у свекра гірше некла: Світа не видати.	Bár az Isten megsegítne Anyósom kívárni! Megtanítlak, öreg szuka Cigánycsárdást járni. Táncolj, táncolj, öreg szuka, Akár egy lábadon, Megtanulsz majd viselkedni, Hogy ne légy a bánatom. Az én apám nem szeret Az apósomhoz járni! Rosszabb itt, mint a pokolban: Világot se látni.
--	--

3. A műfordításban előfordul az is, hogy ugyanazt a szót, kifejezést máshogy kell fordítani különböző kontextusokban. Ilyen volt például a *лиха година* kifejezés.

Az alábbi két esetben a szókapcsolat sopánkodást, sajnálkozást fejez ki, hiszen a *нещасливий* melléknév ‘szerencsétlent’ jelent, a *нобиту* ige jelentése pedig ‘megüt, megcsap’, tehát a szerencsétlenség mint egy

nagy csapás éri az embert: – *Оце лиха моя годинонька! – Ó, én szerencsétlen! – Побила мене лиха година та нещаслива. – Ó, Istenem, mennyi csapás éri szegény fejemet!*

Ugyanakkor szitkozódásban, átkozódásban is találkozunk vele: *Бо-дай тебе побила лиха година та нещаслива*. Magyarul ehhez a *guta üssön meg* kifejezés illik a legjobban, s ehhez jöhet szinonímaként még a *görcs álljon beléd* frázis, tehát: *A guta üssön meg, a görcs álljon beléd* (l. Мушкетик 2006: 140).

4. A komoly fordítói feledat elé állító részek közül a műben a leg-hosszabb egy népi ráolvasás volt. Ebben az epizódban Palazska asszony, a falu híres kuruzslója, próbálja kiűzni Kajdasból a gonosz szellemeket. Először a magyar ráolvasásokat tanulmányoztam, azok nyelvezetét, állandó szókapcsolatait, motívumait.

– *Іду я, раба божя Палажка, до раба божого Омелька все лихо одганяти з його жил, з його жовтої кості, з його червоної крові, з семи-десяти сугавів, з його сивого волоса, з його голови, з його булави, з його очей, з його плечей [...] Сарандара, марандара, гаспида угас, василиска понеп!*

– *Hű szolgád, Palazska, kérlek Uram, mindenható Isten, müljék ki az gonosz hű Omeljko szolgád éltiből, az sárga csontjaiból, az vörös vériből, az hetvenhét ízületiből, az ősz hajából, az fejiből, az homlokából, az szeméből, az vállából. [...] Új hold, új király, vidd el ezt a nyavalyát!*

A népies, archaikus hatást az az névelő mássalhangzó előtti használataival, illetve a magas hangrendű *e* birtokjel *i*-ként való ejtésével próbáltam elérni. A *семидесят сугавів* ‘hetven ízületet’ jelent, de a magyar ráolvasásokban inkább a *hetvenhét* a gyakorta előforduló szám.

Abban a részben, ahol az *Új hold, új király, vidd el ezt a nyavalyát!* szerepel, meg sem próbálnám az ukrán és a magyar változatot szemantikai kapcsolatba hozni egymással. A befejezéshez itt egy állandó szófordulatra volt szükségem, ezért választottam a magyar gyógyító ráolvasásokban gyakran előforduló *új hold, új király* kifejezést (l. MN).

5. Az ukrán parasztházak és udvarok sajátos eleme a *перелаз* ‘olyan hely a kerítésen, ahol könnyen át lehet lépni, vagy lépcsőn át lehet mászni’. Én ezt vagy *átjárónak*, vagy *kapunak* fordítottam.

Заворушились дівчата на городах та в садках, висипались на вулицю, аж перелазили затріщали.

Felkapták erre a fejüket a lányok a kertekben, s úgy özönlöttek az utcára, hogy a kapuk majd szétrepedtek.

Olyan nagy hévvel özönlöttek ki a lányok, hogy az átjáró majdnem összetört a lábuk alatt. Úgy ítélt meg, hogy ebben a helyzetben mégis a *kapu* szó használata a helyesebb, ugyanis az is kidőlhethet, ha egyszerre ketten, hárman akarnak kimenni rajta.

A következő mondatban viszont ez az út már nem járható:

Щоб не бігати кругом через ворота, Карпо й Лаврін зробили в дворі через тин перелаз.

Hogy ne a kerítés körül rohangáljanak, Karpo és Lavrin csináltak a kerítésre egy átjárót.

Itt ugyanis épp arról van szó, hogy azért építettek ilyen átjárót, hogy ne körbe, a kapun át (*ворота*) legyenek kénytelenek rohangálni egymáshoz.

Ez utóbbi mondatban transzformációkat is megfigyelhetünk. Az első tagmondatban egyszerre szerepel az úgynevezett kompresszió (sűrítés) és dekompresszió (bővítés). A *кругом через ворота* 'körbe a kapun keresztül' azt jelenti, ha az egyikük át akar menni a másikhoz, ki kell mennie az utcára a kapun át, majd a másik kapun vissza a másik udvarra, vagyis a kerítést megkerülve, a kerítés körül, ahogy a fordításban szerepel: elmarad tehát a *через ворота* 'kapun keresztül' (sűrítés), viszont kibővül a *кругом* 'a kerítés körül' jelentéssel (I. Мушкетик 2006: 61–63).

6. A fordítónak a jelentéstartalom megtartása mellett lehetősége van a mondat teljes átszerkesztésére is.

– *Це не Мелашка, а смерть моя.*

– *Ez a Melaska még a vesztetet okozza.*

Így két ellentétes viszonyban álló tagmondatból egy egyszerű kijelentő mondatot formáltam. Szövegkörnyezettől függően jó megoldás lehet még, hogy „ez a Melaska még a sírba visz”.

Igen nehéz, sokszor megoldhatatlan fordítói feladat a szólások, viccek visszaadása. Az ilyen esetek többségében másfajta transzformációra, a kompenzációra van szükség. A fordítók ilyen esetekben általában valahol máshol szúrnak be egy viccet vagy egy tréfás mondást. Ilyen lehetőséget, a kompenzáció ismeretének hiányában, tudatosan nem alkalmaztam.

Ezeket a transzformációkat általában a nyersfordítás átolvasása során alkalmaztam, úgy, hogy félretettem a eredetit, és csak a magyart olvasva, ott javítottam ki, ahol természetellenesnek érződött a szöveg. Ezt követően soronként összevettem a fordítást az eredetivel, így megtaláltam a véletlenül kihagyott mondatokat. Ezután a helyesírási, kifejezetten a központoszási problémákat oldottam meg. Majd egy hónap elteltével még kétszer átolvastam csak a fordítást magában. Általában érdekesebb ezzel legalább fél évet várni, hogy a fordító elszakadjon az eredeti szövegtől.

Ezt a művet nyomtatott, könyv formából fordítottam, de a végére kiderült, hogy nekem sokkal jobb az elektronikus változatból dolgozni: az elektronikus változatban gyorsabb a keresés, majd a kérdéses szót, kifejezést gyors átmásolással be lehet írni a szótárba, keresőbe, továbbá nem kell külön lapokat befogni, ha megjegyzéseket ír az ember, azokat be lehet szúrni az eredetibe. Bár hosszasan tervezgettem a munka menetét, ütemét mielőtt nekifogtam, mégis, meg sem fordult a fejemben, hogy az ilyen gyakorlati dolgoknak is mekkora jelentőségük van.

Összefoglalva, a fordítás elkészítésével nagyon sok tapasztalatra tettem szert, csaknem három év távlatából sok mindent máshogy látok benne, amin változtatnék. És kisebb változtatásokat, finomításokat el is végzek majd benne.¹

IRODALOM

- MN – Paládi-Kovács, A. (főszerk.), *Magyar néprajz nyolc kötetben, V. kötet: Magyar népköltészet. Ráolvasás*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988–2002. <<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/05/200.html>>
- MNL – Ortutay, Gy. (főszerk.), *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977–1982. <<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/index.html>>

¹ A tanulmány megírása óta a fordítás nyomtatásban is napvilágot látott: Bárány, E. – Bárány, B. (szerk.) 2015, *Ukrán irodalmi antológia*. Ужгород: Поліграфцентр “Ліпа”, 200–288.

Necsuj-Levickij, I. 2011, *A Kajdas család*. [Ford.: Forgács, B.] <<http://mek.oszk.hu/11300/11357/>>

Мушкетик, Л.Г. 2006, *Переклад з угорської на українську мову: Теоретичні узагальнення і практичний досвід. Монографія*. Ніжин: Аспект-Поліграф.

RESUME

About some translation difficulties of Ivan Nechuy-Levytsky's novel Kajdash's family

The article is devoted to the translation problems of Ukrainian literature into Hungarian. Examples are given from Ivan Nechuy-Levytsky's novel *Kaidash's Family*, written in 1878, and translated into Hungarian by the author of the article Balázs Forgács.